

всім тілом відкинувся назад, захоплений, здивований й цілковито вирваний з реальної дійсності. Бо ж в кількох кроках від нього й товаришів, в аврі сліпучого світла, яка переходила в сяючі каскади золотисто-рожевих промінів, стояв високо над землею повний Божського спокою улюблений Вчитель. По боках Його, так само в повітрі, схилились до нього дві постаті. Більш серцем, як розумом, впізнав їх Петро. Здавалось, всі троє розмовляли. Але Ісус не дивився на пророків: Вчителів погляд поринав у безконечність. І Його променисте лице як кілька злучених до купи сонць, і одежа, біліша за сяючий на гірських верховинах сніг, — були такі неземські, такі незвиклі, що один погляд на цей Вчителів образ давав найповніше блаженство, як здійснення найвищої мрії. Петро знав, що ніколи й ніщо в житті не може викликати подруге таких переживань, які були в ньому в цей мент. І всією своєю силою забажав він затримати це щастя, примусити стати час, щоб був нерухомий, як уритий в землю камінь. Він високо підніс руки й впавши на вколішки, гукнув на повний голос з самого серця! —

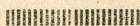
— Вчителю! Як добре нам тут! Поставимо ж три намети... Один — Тобі, один — Мойсеєві, один — Ілії... — й не мав більше слів.

Ісус перевів очі додолу й глянув на нього. Тінь усміху — лагідного, повного любови й ласки, перебігла Його устами. Усміхнувся, як усміхається батько на наївну дитячу вигадку...

А довкола вже наростала світляна хмара й голос, подібний звукам грому, пролунав ущелинами, долинами, горами...

Петро впав на обличчя.

І коли вже учні цілком отямились, Петро міркував мовчки. Здавалось йому, що не той величний Божий голос, не те надземське світло, навіть не те почуття блаженности кинуло його до ніг Вчителя. Упав він у повній покорі й в свідомості своєї слабости, бо ж зрозумів, що аж надто людською була його думка, а ніщо людське, бодай і найбільша блаженність, не може стояти навки на одному місці нерухомо. Лиш в небі, у Богові Єдиному може дух людський злитись з вічністю. І про це благав, упавши на обличчя, будучий намісник Христа на землі...

Н. Королева.

IX. Sulfur floribus mortus est *).

Задушливу сутінь ще тісніш згущало
Олійне сяйво синьої лампадки,
Що в пітьмі сій зясувала все“...

Е. Маланюк.

Й почалися для ченця Бертольда химерні дні. Дні захоплення, піднесення, напруження, мов після безнастанного опьянення. Думка не лише ожила, але ж справді стала, мов туго наточена

*) IX. розділ повісти „1313“. Попередні розділи гл. чч. 6—11, 1934 і 1—7. с. р.

пружина. Працездатність неймовірно збільшилась. Обрії прояснились й на духовому виднокрузі що-раз сяла й притягала нова зоря. Праця мов горіла в руках. І в тім процесі праці, що захоплювала його цілком, понад усе виносила у недосяжні вершини ідей та мрій, не міг зауважити Бертольд одного, що в дійсності було найголовніше...

Тільки тепер впізнав Бертольд безмежну радість щільного єднання двох душ, злиття до-купи двох вишколених розумів, силу колективної логіки одарених умів. Яка велика, яка прекрасна сила-друг, що на нього можна спертись, покладатись, як на самого себе, або навіть і більше!

Бертрамова ерудиція видавалась Бертольдові безмежною. Він був і альхімік, і філософ, і гуманіст. Знав також і речі світські, лицарські. Що ж до логіки та діалектики, то Бертольд твердо вірив, що другого такого нема в світі. Безперечно в товаристві такої незвичайної істоти будуть відкриватись несподівані й осліплюючі обрії!...

Але ж у тім єднанні з італійським ученим було й щось, що часами, бодай на хвилю, неначе набігало грозовою хмаркою на цих сяючих обрях. Хто був брат Бертрам? Який звязок існував між ним і тим таємничим портретом в замку Анклітценів? Що було це, що з дитячих літ вязало їх до купи, дарма, що лише тепер Бертольд довідався про існування реальної істоти, котра раніш видавалась йому тільки згадкою по кімсь, вже не існуючому.

На всі подібні обережні Бертольдові питання була хоч ніби й докладна Бертрамова відповідь, але ж відповідь така, що з неї не лишалось жадної окресленості. Дізнався Бертольд лише те, що рід Бертрамів так давній, що „майже вічний“, та що Бертрамові родичі й кривняки розсипались по всьому світі. То ж нема дива, що якийсь з його близьких мав що робити і поміж Анклітценовими попередниками. Бертольд мусів заспокоїтись на цих поясненнях і мало коли повертав до думок про це. Та й справді: хіба ж йому мало того, що він тепер мав? А зайві думки та медитації лише перешкоджають праці, котра мусить привести його до таких наслідків, що імя його стане на віки-вічні незабутнім. Бертрам це йому безперечно запевнює.

Що-правда тепер, відданий своїм почуттям та думам, Бертольд майже забув, що він — у кляшторі. Коли ж і приходив до церкви на Службу Божу, то лише на те, щоб ще якусь хвилю бачити брата Бертрама, котрий в хвилини загально-кляшторних побожностей, ніколи не лишався в Бертольдовій лябораторії. Але Бертольдові нетерпеливилось: служби він не чув, як колись не чував капелянових казань, а пильнуючи Бертрама, помічав, що й той у церкві, чи взагалі при людях, неначе зовсім змінявся, немов якось вицвітав, стаючи подібним на кожного звичайного ченця. Видимо, що й Бертрама мало притягали до себе побожності, бо ж коли при закінченні Служби він виходив з костела, а Бертольд поспішав до лябораторії, щоб наздогнати

його, — завжди спізнявся: Бертрам вже був там. Між братами й погляд Бертрамів був не той, такий самий, як і для всіх інших братів: і мова була сіра, безбарвна, не захоплююча, навіть не така досконала по формі та логічній концепції. Та що там, навіть і тембр голосу помітно змінювався й не було в ньому отієї своєрідної детонації, до котрої так звик Бертольд і котра відразу вносила його ніби в інший світ. Ніколи не чував Бертольд при людях і милого дзвону ніжних Бертрамових дзвіночків. При людях, хоч щодо цього вони не умовились, ніколи й нічим жаден з них не виявив своєї взаємної близости: навпаки, при погляді з боку здавалось, що між ними взагалі не було жадної знайомости, а більшість ченців були певні, що вони ніколи не сказали один одному й слова. Та це б і не видалось нікому дивною, бо брат Бертольд тепер став, як схимник: він лише коротко відповідав братам на запити, сам же ніколи й ні з ким не починав розмови. І справді, що могла йому дати балачка з „одниціями з маси“? — як тепер часто в думці Бертольд називав братів, або ж і взагалі окремих людей.

Бертольд так привик бачити біля себе Бертрама, що здавалось, ніколи й не виходив з його лябораторії, що інакше й не уявляв собі свого життя, як лише з ним в товаристві. Часами вони мовчки працювали кожен за своїм, часами Бертрам сідав задуманий біля вікна й уважно вдивлявся в небо.

— Бачить небо відслонене. Бачить і всі таємниці його, — тим часом міркує Бертольд і чує, як серце переповнюється невимовною любов'ю до його єдиного й вірного друга. І за думками про нього Бертольд не помічав нічого й нікого довкола.

А тим часом безперечно дещо змінилось за цей недовгий час, що в кляшторі гостювали італійські ченці. І, коли б Бертольд не був цілком занурений в своє дивне щастя, то він би помітив, як змінилось до нього відношення братії, зауважив би також, що вже брат Нарцис не носить йому квіток, та й взагалі ніколи не заходить до його лябораторії, побачив би й те, що брат Криспін та патер Сильвестер просто оминають його, коли з ним здибуються. Взагалі помітив би, що довкола твориться щось для нього прикре й неприязне. Та ж Бертольд не бачив нікого й нічого. Єдину явну прикрість робив йому жебравий Абель.

Ще раніш, як приїхали з Пізи гості, появився він під кляштором. Тоді Бертольд навіть зрадів його приходом, бо ж дурник неначе приніс з собою частину його дитинства й замкових згадок. Але Абель швидко почав набридати йому тим, що, коли його — на заступництво Бертольдове — пустили до кляштора, він — раз-у-раз вовтузився під вікнами його лябораторії та причитував якісь заклинання.

Коли ж приїхали гості, Абель став неначе „одержимий“. Тепер він вже ходив, як тінь, за патером гвардіяном, плакав, благав, повзав на вколюшках і кричав:

— Виженіть! Виженіть диявола!

Марно всі ченці намагалися заспокоїти дурника. Патер Герхард звелів навіть кільком отцям по черзі читати над ним екзорцизми, що-раз його переконували, що біса в собі він не має, й що біс до праведного кляштору підступитись не сміє, — не помагало нічого: Абель тяг своєї.

Щоправда, це нікому не чинило шкоди, лихого нічого від нього ніхто не зазнав, юродивого ж тому й вважають за юродивого, що вчинки його не такі, як у людей нормальних. Тільки що патер гвардіян звелів принаймні на час перебування в кляшторі гостей примістити його в курені, де фра Нарцис ховав різне своє городницьке та садівницьке приладдя.

І Абель більш за всіх братів полюбив городника Нарциса. Слухався його, як розумний, здідусіль шкутильгав на його голос, навіть частинно помагав братові Нарцисові, виконуючи його нескладні припоручення. І — не диво: дурник пристрасно любив квіти: розмовляв з ними, сміявся до них, співав і танцював для них. Помняті вітром пильно розгладжував руками, на тих, що перешкоджали рости іншим, сварився пальцем, поводючись з ними, як з дітьми. Та ж і поза квітками знайшов собі Абель у кляшторі іншого приятеля — славнозвісного на далеку околицю „Нарцисового“ соловія.

Давно вже виміняв старий садівник цього пташка у захожого пташника. Соловій же й справді був вельми цінний своїм сильним голосом та багатством модуляцій, „колін“. До того ж співав і вдень, і вночі, бо нещасному пташкові навмисне викололи очі, щоб жив він у безнастанній пільмі. Тоді ж, як фра Нарцис виміняв його, соловію було дуже кепсько: він хворів і пташник хотів уже викинути бідну тваринку на смітник. Чернець дуже уважно пильнував слабого, брав для нього ліки в аптикаря, як для людини, й поміг йому вичуняти. Йдучи ж працювати в садок чи в город, брав із собою коєць і привіщував його поміж галузками дерев у затінку й біля квітучих рослин, — і соловей веселив старого своїми чудовими співами. Та ж цього було Нарцисові мало. Спіраючись на тому, що святий патріярх їхнього чину Франциск з Асизі говорив проповіді до птахів, він випросив у патера гвардіяна дозвіл, щоб кожної Великої Пятниці приносити „свого“ пташка до костела. А що це бувало на весні, то звичайно сліпий пташок співав біля Гробу Господнього й офірував Богові свою кривду, жалі й страждання, вчинені йому людьми, а також і виливав чудовим співом своїм хвалу Господеві, послухати яку приходили й приїздили люди й з-за кілька десятків кілометрів.

От цього соловія й покохав Абель повним серцем. Цілими годинами він розмовляв з пташком, гладив його, брав у руки й годував комашиними яєчками, котрі навчився майстерно розшукувати скрізь, і на кляшторних землях, і поза кляштором. Не диво, що часами, коли соловейко довго не хотів співати, то Абель починав сам дуже майстерно його наподоблювати, ніби викликаючи на розмову. Взагалі дурник мав добру пам'ять до

мельодій. Тому він швидко навчився й пісень Нарцисових й співав їх слабеньким, але приємним голосом, немов розумна дитина.

І з кожним днем фра Нарцис все дужче привязувався до вбогого Абеля. З часом же, коли фра Нарцис побачив зміну вдачі брата Бертольда, зауважив його байдужість чи навіть ворожість до себе, — він все дужче переносив на Абеля свою любов, якою раніш так щедро наділював Бертольда.

Одного дня, назбіравши комашиних яєць для сліпого соловія, Абель підходив до „сарніх дверцят“, котрими фра-Нарцис дозволив йому виходити в обору, й побачив Бертольда з Бертрамом, що йшли помалу й жваво дискутували. Дурник впав у такий неймовірний шал, що його несамовиті вигуки долетіли аж до Нарцисових городів. Однак, коли старий садівник придибав до ворітьєць, то знайшов під ними лише одного Абеля, що бився в траві, в захваті „чорної немочи“. Хворого віднесли до інфірмару, а патер Герхард звелів уважно пильнувати, щоб Абель ніколи не здібувався з чужоземними гістьми, бо ж, як запевняв отець фізикус-аптекарь, „чорна неміч“ може легко перекинутись і на цілком дужих, що побачуть захват немічного. Абель же, коли вже прийшов до тями, плакав і стогнав, що він бачив самого диявола.

Тим часом таки ніби й справді десь поблизу перебував нечистий. У всякім разі в кляшторних стінах помітно побільшилися його впливи. Між ченцями не було згоди. Почалися скарги, наклепи, переказування менчими старшим ріжних пліток. Патер гвардіян раз-у-раз мусів розглядати якісь суперечки, й це забирало йому мало не весь час. Не було також порядку і в кляшторнім господарстві. Часто виявлялась небувала недбалість ченців, що ставились до своїх простих обовязків аби-як. То брат конюх допустить, що майже всі кляшторні коні заслабнуть на коросту, аж виїхати за кляштор-осудовисько. То брат-птахівник не доглядить, що в курнику продрали куниці дірку й одної ночі — чи то вони, чи тхори передушили мало не всі несучі кури, аж довелося посилати в місто „на торжище“ по яйця. То брат-економ, що мав одного часу висушити на ташах пшеницю і повичищати всі закромі від кузок, допустив, що останні неймовірно розвелись на велику шкоду кляшторних запасів. А тим часом, раніш мовчазний і спокійний кляштор, тепер до пізньої ночі гудів у зайвих балачках, суперечках і сварках, що цілком не сміли б бути в його стінах. Вправлена в стриманості й самовідмові чернеча вдача немов повертала знову до призвичаєнь неупорядкованої, бурхливої вдачі звичайної, світської людини. І хоч покути йшли за покутами, — справа не тільки не ліпшала, а гіршала: вже чимало ченців майже отверто почали противитись наказам гвардіяновим, вважаючи його невідповідним керовником кляшторного життя.

Навіть найплохішого з плохих — брата Нарциса збаламутив спокуситель роду людського: брат городник прийшов до отця

гвардіяна не дозволу прохати, але „оголосити свою волю“, власне своє вирішення, що відтепер „він не може й не хоче“ спати під кляшторним дахом. Ночуватиме ж вкупі з Абелем в своєму садівницькому складі-курені, дарма, що вже заходив підзимок, а старий Нарцис ледви волочив свої намоклі ноги.

За останній час старий брат Нарцис взагалі дуже змінився. Колись найрадісніший з усієї братії, він тепер здебільшого сумував, всіх сторонився, майже ні з ким не говорив, окрім Абеля, брата-шевця та найстаршого з усіх ченців — отця Сильвестра. До Бертольдвої лябораторії та бібліотеки не входив зовсім, а з братом Бертольдом явно уникав зустрічі. Коли ж дехто з ченців, помітивши це, хотів подразнити старого й запитував, чому він не носить в лябораторію квітів, старий роздражнено відказував:

— Занадто смердить сіркою в тих лябораторіях. Ні я, ані квіти того духу витримати не можемо. Бо ж і в мене, як і у кожного християнина від сірки голова болить... навіть аж до смерти.

— Бо ж таки фра Нарцис — і сам квітка з саду Святого Франциска, — говорив на це добрий патер Герхард, — сірка ж квітам смерть, і перекладав: *Sulfur floribus mortus est.*

Але тепер, коли брат Нарцис, без огляду на чернечу регулу, з'явився у нього з „своєю волею“, патер гвардіян стривожився.

— Що тобі трапилось, брате? — питав його на одинці. — Чи може ти... — аж був стривожився від такого припущення... — чи може ти чимсь згрішив? Може Господа чим уразив? То покайся швидче, сину любий. І Господь тобі вибачить.

Et dimittet tibi Dominus...

— Радий би, отче всечесний, відтанув під теплим гвардіяновим словом фра Нарцис. — Радий би найтяжчу кару прийняти, та ж не надімною грішником, а над цілим нашим кляштором гріх висить. Виразно чую, ясно чую я: ось він вже тут. Так близько спокуса страшна, що, ходючи, всі ми рясою її мало-мало не зачіпаємо. І всечесний отець гвардіян — також.

Патер Герхард зсунув брови.

— Буде з нас, брате, вже й Абеля з його наріканнями та пророцтвами. Занадто поприятелював, ти сину, з нерозумним... Сам від нього нерозуму набіратись став... — і патер гвардіян навіть не повторив сказаного в мові латинській.

Але фра Нарцис не змовчав:

— Може кому й нерозумним Абель видається, та ж душу він має праведну. Бачить він те, що інші не доглянуть... навіть і в окулярах!

Аж розсердився вже на те патер гвардіян: замість дати полекшу братові, сам у гріх упав. А Нарциса за ті слова грубіянські послав до „келії великої покути“. Коли ж сам цілком заспокоївся, пішов і сам туди, щоб висповідати винуватця: може хоч так, виміркує, що братові Нарцисові трапилось і яким чином можна йому допомогти в тій пригоді.

А другого дня оповідав отцеві спіритуалові патер Герхард:

— Старий, старий вже став наш Нарцис — квітка патріярхова. На дитячий розум сходить. Треба, щоб братія поводитися з ним обережно, щоб ні усміхом недоречним, ні жартом невчасним хтось його не уразив. Ані у найменшому! Це душа дитяча, а таких є володарство небесне...

І справді, що іншого міг собі помислити патер Герхард, коли брат Нарцис признався на сповіді, що власними своїми очима бачив він сліди спокусителя в кляшторному саду, чи — певніше, в оборі? А що особливо брата Нарциса боліло, так це те, що — видимо — нечистий ловить в свої сіти брата Бертольда. Бо ж на мокрому після дощу піску паркової доріжки було видно, як ідуть сліди фра Бертольдові, а побіч них — витислись сліди інші, не людські, одна нога — взута, а друга — босе копито. Щоб пізнати, якого саме ченця були сліди, Нарцис покликав фра-Криспіна, шевця. А чоботар, тільки глянув, — ураз пізнав, що підошви були ті, які він братові Бертольдові недавно підшивав.

— А от, що до другого сандалія чи чобота, — то це — говорив брат Криспін — не наш!

Але — чий? — Не відомо.

Та прийшла йому спасенна думка: як патер Циринос відпочивав по обіді, Криспін тихенько пішов у келію гостеву, ніби подивитись, чи має він справну обув, — і на хвилюку „позичив“ його окуляри. І тоді вони обоє: і Криспін, і Нарцис сам в окуляри на ті сліди дивилися. Та ж нічого ясного не побачили, бо все було видно в тих окулярах, але ж, коли вони наводили скла на сліди, то сліди у них в очах розпливались. І що ближче до слідів окуляри присували, то менчі сліди робились, немов від їхніх очей тікаючи. Тоді ченці не повірили своїм грішним очам, а покликали безневинного, Божого юродивця-Абеля, дитину безхитрісну. І той дивиня у скла. Та ж і він ще менше побачив: сліди або ж манісенські стають й з окулярів утікають, або ж десь туман диявольський набирається, очі слізьми заходять і все в тій „імлі сльозовій“ і розпливається. Під ту хвилю й патер Сильвестер парком проходив. І, хоч він же й в окулярах нічого не бачить, так принаймні його на нараду покликали: повний бо днями старець сей й пахощами мудрої святости обвіяний!.. І порадив мудрий патер Сильвестер, як найдужче молитися, бо ж відомо, що „рід сей, — як що це дійсно — „він“, — лише постом і молитвою вигониться“.

Так і вирішили, щоб іти за порадою патера Сильвестра: будуть щиро молитися та на-сухо постити всі троє. Брат же Нарцис з Абелем нелукавим в саду будуть ночувати й нечистого чатувати. А, вловивши, виженуть його, мов того пса полудивого, за стіни кляшторні...

Патер гвардіян не сперечався й дозволив фра Нарцисові спати в садовім курені, доки витримає.

Та ж з лукавим не легка боротьба! Як той слизький угор водяний гад та змії стародавній, лише крутиться, з рук хрищених вислизує. Але, що в саму келію Бертольдову, тобто в ля-

